

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2021

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARICÆ

2021

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest 2023

Főszerkesztő
SZENTHE GERGELY

Szerkesztők
BÁRÁNY ANNAMÁRIA, TARBAY JÁNOS GÁBOR

Olvasszerkesztő
BÖRÖCZKI TAMÁS

A szerkesztőbizottság tagjai
HORIA I. CIUGUDEAN, MARKO DIZDAR, FÜZESI ANDRÁS, GÁLL ERWIN,
KREITER ATTILA, LANGÓ PÉTER, LÁNG ORSOLYA, MORDOVIN MAXIM

Angol nyelvi lektor
SEBŐK KATALIN

Szerkesztőség
Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár
H-1088, Budapest, Múzeum krt. 14–16.

A folyóirat cikkei elérhetők: <http://ojs.elte.hu/comarchhung>
Kéziratbeküldés és szerzői útmutató: <http://ojs.elte.hu/comarchhung/about/submissions>

© A szerzők és a Magyar Nemzeti Múzeum
Minden jog fenntartva. Jelen kötetet, illetve annak részeit tilos reprodukálni,
adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel közölni
a Magyar Nemzeti Múzeum engedélye nélkül.

ISSN 0231-133X (Print)
ISSN 2786-295X (Online)

Felelős kiadó
L. Simon László főigazgató

TARTALOM – INDEX

RÉVÉSZ László	Fodor István (1943–2021) 5
Josyp KOBAL’	Some remarks on the typology of Bronze Age disc-butted axes in light of a bronze hoard and an axe variant 9
	Néhány észrevétel a bronzkori nyakkorongos csákányok tipológiájáról egy bronzkincs és egy csákányforma alapján 19
Lajos JUHÁSZ	Two Sarmatian coin imitations from a Late Sarmatian grave at Békésszentandrás 21
	Két szarmata éremutánzat egy békésszentandrási szarmata sírból 26
LUKÁCS Balázs	Egy avar kori kard mint információforrás és restaurált tárgy 27
	An Avar Period sword as a conserved object and a source of information 40
Ádám Máté HORVÁTH	Female gender markers in graves of men in the Avar Period of the Middle Tisza region 41
	Női nemhez köthető tárgyak férfisírokban az avar kori Közép-Tisza-vidéken ... 66
GÁLL Erwin – GINDELE Róbert – BLASKÓ Marius	Valkány kora középkori temetőinek előzetes vizsgálata 69
	Preliminary analysis of early medieval funerary sites from Vălcani/Valkány 87
Cristina PARASCHIV-TALMAȚCHI	Characteristic early medieval belt ornaments – findings reflecting possible contacts with Southeast Europe 89
	Kora középkori övveretek – új felfedezések és lehetséges délkelet-európai kapcsolatrendszer 104
TAKÁCS Ágoston	A soproni középkori ferences templom szentélyrekesztője 107
	The rood screen of the medieval Franciscan church in Sopron..... 135
Raško RAMADANSKI	Late medieval and early post-medieval cloth seals of Nuremberg and Wöhrd from the collection of the Town Museum in Bečej 137
	Nürnbergi és wöhrdi kései középkori és kora újkori textilplombák az Óbecsei Városi Múzeum gyűjteményéből 145
	Позносредњовековне и ранонововековне пломбе за тканину Нирнберга и Верда из збирке Градског Музеја Бечеј 145

MOJZSESZ Volodimir

A Muzsaly határában fekvő középkori romtemplom régészeti kutatásának
eredményei (Kárpátalja, Ukrajna) 147

Results of the archaeological investigations of the ruined church
in the outskirts of Muzsaly (Muzhievo, Zakarpatska Oblast, Ukraine) 162

GALLINA Zsolt – GULYÁS Gyöngyi

Az utolsó mecseki üveghuta. Fejezet a kora újkori üvegművesség
történetéből 175

The last glassworks in the Mecsek Mountains. Chapters from
the modern history of glassmaking in Hungary 204

VALKÁNY KORA KÖZÉPKORI TEMETŐINEK ELŐZETES VIZSGÁLATA

GÁLL Erwin* – GINDELE Róbert** – BLASKÓ Marius***

Kovács László tiszteletére

A 7., illetve 10–11. század Valkány temetőinek előzetes elemzése a kutatás e szakaszának legfontosabb előkövetkeztetéseit összegzi, különös tekintettel a temetőkben nyugvó népesség eredetére, kulturális kapcsolatrendszerére és a migráció lehetőségeire. A temetkezésekből ismert tárgyi kultúra alapján az első, 37 sírt tartalmazó temetkezési hely a 7. század második harmadára, míg a második a 10. század utolsó évtizedeitől a 11. század 70-es éveig keltezhető (196 sír).

The goal of the preliminary analysis of funerary sites from Vălcani from the 7th and 10th–11th centuries, respectively, was to present the first major conclusions in the current phase of research, related, amongst other things, to the cultural origins of these micro-communities and the character of their migration. Based on its material record appearing as part of funerary inventories, the first funerary site (with 37 graves) could be dated to the second third of the 7th century, while the other to between the last decades of the 10th century and the 1070s (with 196 graves).

Kulcsszavak: 7. század, fülkesír, 10–11. század, lovastemetkezések, fegyveres sírok

Keywords: 7th century, niche graves, 10–11th centuries, burial with horse, weapon grave

A valkányi kora középkori temető területe adminisztratív szempontból viszonylag könnyen meghatározható. A román–szerb határ felé vezető 59F jelzésű műút a település utolsó házaitól kb. 500 méterre található vízszabályzó kanálison halad át, egy masszív kőhídon keresztül. A hídtól északnyugatra, kb. 200 méterre jól látható volt az egykori temető területe, egy alacsony, előntéses területből kiemelkedő földhát.

Nagyszentmiklós környékén a kitűnő minőségű termőföldeknek köszönhetően magas színvonalú mezőgazdasági termelés folyik, elsősorban egy olasz tulajdonosi körhöz köthető cég jóvoltából (SC Emiliana West Rom SRL). A földek gépi öntözése vízszintes területet igényel, ezért számos esetben tereprendezések folynak, melyekhez nem szükségesek külön engedélyek Romániában. Minden bizonnyal számos régészeti lelőhelyet érintenek ezek a munkálatok, melyeknek sajnos csupán töredéke került dokumentálásra, vagy szerencsés esetben

feltárássra (lásd a temetők, mezőgazdasági területrendezések és a régészet kapcsolatát Gindele et al. 2017, 144–145).

Az általunk kutatott temető egy ilyen tereprendezési munkálat során került elő, 2019 augusztusában, miután a helyi történelemtanár, Sorin Ștefan észlelte az előkerülő csontokat és kihívta a Temes megyei műemlékvédelmi hivatal munkatársát, Victor Bunoiu régészt, aki leállította a földmunkákat. A feltárások – elsősorban a járványhelyzet miatt – 2019 késő ősztől 2020 nyaráig, több szakaszban folytak. Az ásatók és a fejlesztő mezőgazdasági cég már korábban (2017) együttműködtek egy 11–13. századi temetőrészlet feltárásánál, a szomszédos Kisteremia határában (Brândușan 2015–2016). A megmaradt jó kapcsolat tükrében sikerült meggyőzni a befektetőt az egész temető feltárásának szükségességéről, ezért a síkságból kiemelkedő földhátan túlhaladva megpróbáltuk a sírmező széléit is feltárni. Valószínű,

▷ Received 28. 08. 2022 | Accepted 26. 09. 2022 | Published online 06. 03. 2023

* Institute of Archaeology “Vasile Pârvan”, Bucharest, erwin.gall@iavb.ro; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5923-3461>

** Szatmár Megyei Múzeum, robigindele@yahoo.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2812-4203>

*** Institute of Archaeology “Vasile Pârvan”, Bucharest, marius.blasko@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0744-7759>

1. kép A régészeti lelőhely mikroregionális helyzete. 1: Napjainkban (google earth.com); 2: Az I. katonai térképen (mapire.com)

Fig. 1 The position of the archaeological site in the microregion. 1: Today (google earth.com); 2: On the map First Military Survey, 1782–1785 (mapire.com)

hogy már a tereprendezési munkálatok előtt végzett mélyszántások megbolygathattak néhány sírt a magaslat tetején, mivel a felszínen számos ember- és lócsonttöredéket figyeltünk meg. A bejelentésnek köszönhetően a tereprendezéshez kapcsolódó földmunkákat még idejében sikerült leállítani, amelyek a temető mintegy 20–25%-át érintették, de nem a magaslaton, így a humusz eltávolításával nagyrészt csupán a sírgödöröket tették láthatóvá.

Az általunk kutatott terület 1,3 km-re délkeletre fekszik az Aranka/Aranca folyótól, amely a történelmi időkben számtalan kanyarulattal és holtággal rendelkezett. Az időszakosan elöntött terület a jelenlegi román–szerb politikai határtól keleti irányban 1,4 km-re található. Ez a mikrotáj egy alacsony, páras síkság, ahonnan az ártérből kis magasságkülönbséggel homokbuckák, homokvonulatok és homokdűnék sora emelkedik ki. Az első osztrák katonai térképen (1769–1772) az általunk kutatott terület szomszédságában, közvetlenül keleti irányban egy kiugró domb látható, a kivégzések helyét jelző szimbólummal (1. kép 1–2).

Az első osztrák katonai térkép helymeghatározási hibái ellenére kétségtelenül az általunk kutatott helyszínről van szó. Ez a 18. században jól látható domb valószínűleg a korai középkorban is kimagasló pont volt a síkságon, voltaképpen temetkezésre predesztinált hely volt. A dombot azonban a későbbi térképek már nem illusztrálják kivégzési helyként, a Bánság 19. századi rohamos fejlődése során mezőgazdasági területként kezdték hasznosítani.

A lelőhely kedvező földrajzi körülményeit aláhúzza, hogy a számos meandert és holtágat létrehozó Aranka szakasza délnyugati irányban a Tiszáig mindössze 28 km hosszú, nyugati irányban viszont a Tisza csupán 21 km-re fekszik a területtől. Következésképpen a különböző történelmi korokban az Arankától délre élő és temetkező kisebb-nagyobb közösségek kitűnő térkapcsolatokkal rendelkező mikrotájat választottak maguknak (2. kép).

A 7. századi temető

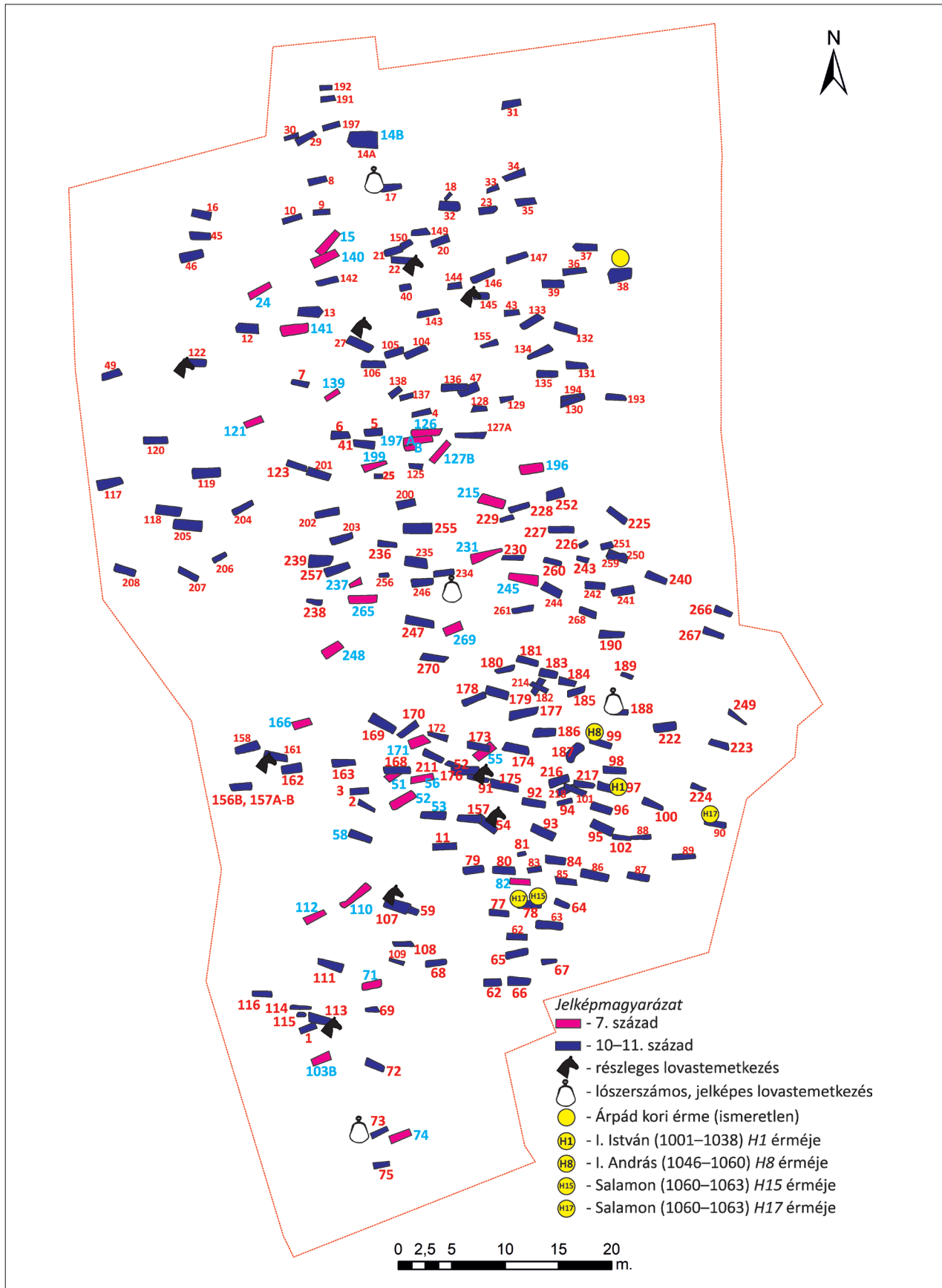
A mintegy 37 síros temető sírjainak jelentős részét egy későbbi korszakban kirabolták, e temetkezések a 10–11. századi temető sírjai között kerültek elő. Kérdéses, hogy ezeket a temetkezéseket rituális bolygatás, vagy pedig egyszerűen a sírokba helyezett javak megszerzését célzó rablás érte-e (Pl. Pécska/Pecica-Duvenbeck 626. sírja esetében a sírban nyugvó férfi csontvázát kirabolták, míg a mellette levő lo-

vat nem bolygatták. Az ásatás rövid összefoglalása: Gáll, Märginean, Peter 2019, 28–35).

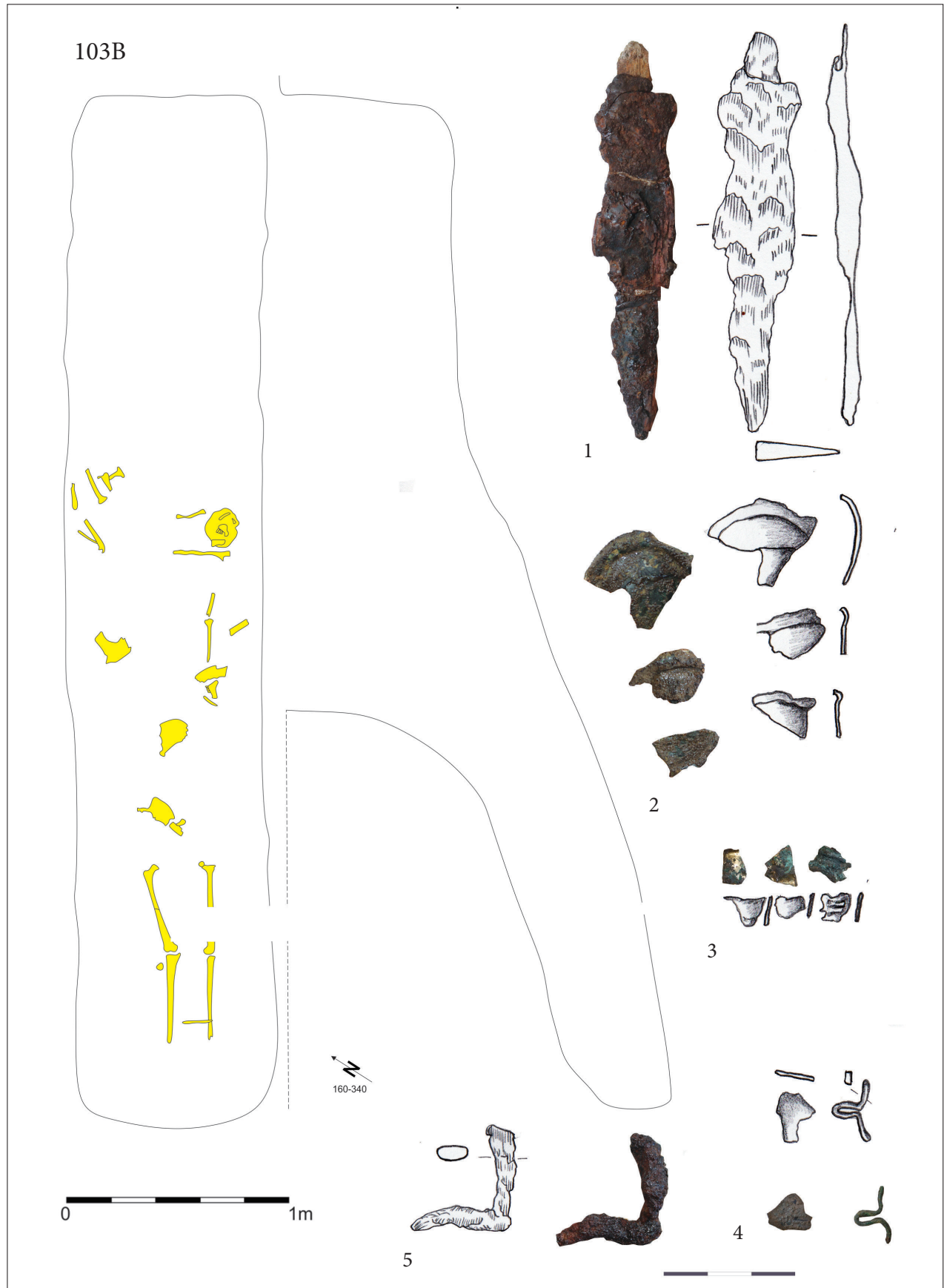
A sírokban regisztrált temetkezési szokások sokszínűsége ismételten aláhúzza azokat a triviális megállapításokat, amelyek az emberi társadalom és azon belül a mikroközösségek, illetve az ezeket alkotó családok tevékenységére, gondolkodásmódjára és rituális gyakorlataira vonatkoznak. A 37 sírnak mintegy felében lehetett megfigyelni a csontvázak helyzetét. Ezek közül mindegyik esetben a nyújtott csontvázak temetkezési formát használták (a test mellett kinyújtott kezekkel), zsugorított pozíciót nem regisztráltunk.

A 37 sír tájolása nagyon változatos, ami önmagában is e kisközösség (vagy kisközösségek?) temetkezési szokásainak heterogén jellegét bizonyítja. A 37 temetkezés között K–Ny (56., 103., 126., 170., 215., 231–232. sír), ÉK–DNy (15., 52., 269. sír), ÉÉK–DDNy (55., 82., 127.B, 139., 248. sír), Ny–K (24., 121., 127.A, 140. sír), illetve DDNy–ÉÉK (112. sír) tájolást regisztráltunk.

A 7. századi temetkezések egyik sokat vitatott formája az úgynevezett fülke formában kialakított gödör (103B, 110. sír) (3. kép). E temetkezési forma társadalmi, kulturális háttere vitatott (Lőrinczy 1994, 311–335; Kürti 1996, 125–135; Gulyás 2015, 499–512), jelenleg annak a lehetőségét látjuk a leglogikusabb magyarázatnak, ha a katakombasírok formái vizuális hatásaként értelmezzük ezeket, amelyek a steppe különféle klánjai és nemzetségei között terjedtek el (a két sírforma közötti lehetséges összefüggésre már Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria is gondolt: Istvánovits, Kulcsár 2018, 431–432). A valkányi temetőben mindössze két esetet regisztráltunk, de mindkét sírt kirabolták, csupán néhány lemezes tárgy töredékeit találtuk meg. Mivel a csontanyagot egyelőre szakember nem vizsgálta, jelenleg nem tudjuk, hogy az állati maradványokat étel- vagy áldozati mellékletként helyezték-e a gödrökbe. A fülkesírokat a kutatás 6–7. századi tiszántúli jellegzetességnek tartja (Lőrinczy 1994, 311–335; Kürti 1996, 125–135), illetve egy adott makrocsoport kulturális „védjegyeként” értelmezi. Valójában földrajzilag azonban inkább a Maros–Körös–Tisza vidékre, illetve a Bánság északnyugati részére jellemzők, tudomásunk szerint az Arankától délre található valkányi sírok a legdélebbiek, illetve máig az Arankától délre hasonló jellegű temetkezési gyakorlat nem ismert. Ugyanakkor fontosnak tartjuk feltenni a kérdést, hogy e sírgödörforma elterjedésében milyen szerepet játszhatott az altalaj jellege, tekintettel arra, hogy egyes esetekben még egy kisebb gödör megásása is jelentős energiákat kívánt meg. Összességében

2. kép A kora avar kori és 10–11. századi temető térképe
 Fig. 2 Survey map of the Early Avar Period and 10^s–11th-century cemeteries

3. kép 103B, kirabolt fülkesír
 Fig. 3 The looted niche grave no. 103B

a kulturális habitussal párhuzamosan talán nem lenne érdemtelen figyelmet fordítani az altalaj összetételének jellegére is (pl. Nagylak esetében homokos, Pécska – ahol ilyen sír nem ismert – és Valkány esetében agyagos altalajt regisztrálhatunk). Ugyanakkor az biztosan leszögezhető, hogy a sírforma megjelenésére a 7. század húszas éve előtt egyértelműen nincsenek adataink (a legkorábbinak értelmezett kiszombori temetkezésből esztergált tűtartót ismerünk), vagyis 7. századi temetkezési szokásról van szó, amelynek elterjedését és hátterét gyaníthatóan örökre homály fedi. Ez ismételtelen aláhúzza azt a logikus elgondolást, hogy a Kárpát-medence és a Kaukázustól északra lévő eurázsiai steppei rész területeinek egybeékelődése e korszakban (is) jóval pregnánsabb lehetett, mint ahogyan eddig gondoltuk, s e két – első pillantásra földrajzilag eltérő térség között – a személyek, csoportok, a „know-how” és áruk mozgása tényként kezelendő (lásd Szenthe 2015. Függetlenül, más szemszögből hasonló konklúzióra jutott Gáll 2017, 149–151).

A 37 sírból összesen 8 temetkezésben regisztráltunk állatcsontot (21,62%). Az egyelőre szakember által nem elemzett állatcsontok anatómiai jellegzetességeik alapján lóhoz, szarvasmarhához, juh/kecskéhez tartoznak. A csontanyag alapján ún. részleges állattemetkezésekként vagy túlvilági ételmellékletként értékelhetők. Egyetlen esetben sem került elő teljes állattemetkezés. A 126. sírből előkerült lókoponyát nem a részleges lovastemetkezés emlékeként, hanem állatáldozat régészeti bizonyítékként értelmezhetjük.

Étel vagy ital tárolására szolgáló kerámiamellékletet – amely kapcsolatban áll a temetkezési szokások áldozati jellegű részével, akárcsak az állatok húsrészeinek mellékletelése – mindössze 4 alkalommal regisztrálhattunk. Ez a 37 temetkezés 10,81%-a. A Vida Tivadar által felállított tipológiai rendszerbe a négy edény közül hármát sikerült besorolnunk. A 139. sír edényének csupán az alsó része maradt meg, a fenekén két kereszt alakú jellel (egyik egyenlő szárú, a másik úgynevezett „latin kereszt” alakú). A 15. és a 140. sírből előkerült edények a IIID₃/b, míg a 166. sír példánya a IIID₅/a1 típusváltozathoz sorolható (Vida 1999, Taf. 58–59). A IIID₃/b típust összességében pontosan nem tudjuk keltezni (Vida 1999, 144), a IIID₅/a1 típusváltozatra viszont Vida érvelése szerint nemcsak a kora avar korból, hanem a 7. század második feléből is vannak adataink (Vida 1999, 145).

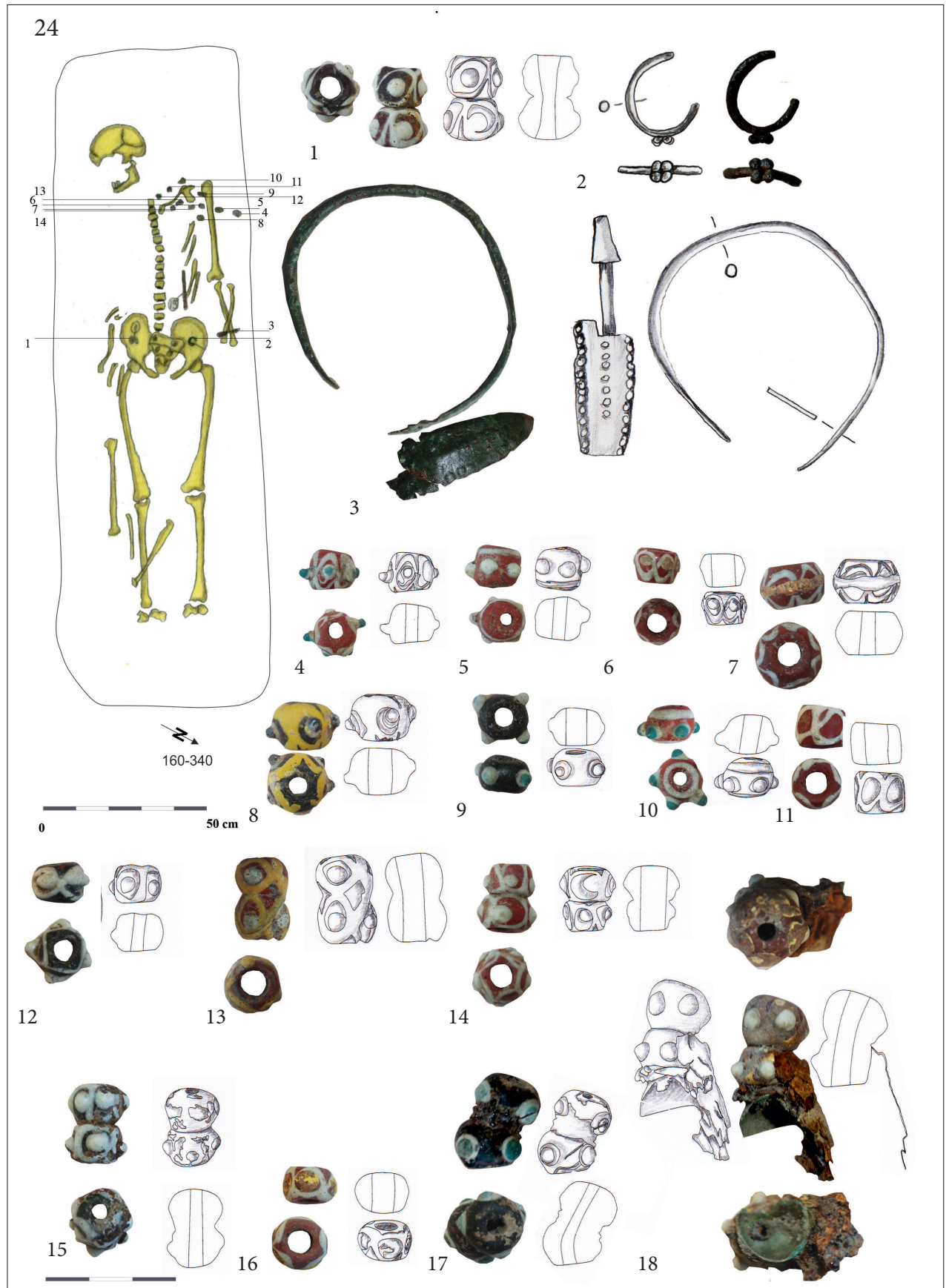
A bolygatott temetkezések nagy aránya ellenére jelentős mennyiségű és szerteágazó funkciójú tár-

gyat tártunk fel. A legnagyobb mennyiségben üveggyöngyök kerültek elő, összesen hat sírből (15., 24., 52., 112., 121., 139. sír). Típusaikat tekintve: nagy szemekkel rendelkező lapított gömb, iker lapított gyöngyök, sima hordó alakú, illetve egyenlő oldalú hatszög átmetszetű, hosszú hasáb alakú gyöngyök (pl. Pásztor 2014, 3. táblázat). Formai szempontból tökéletesen megfelelnek a 7. században divatban lévő gyöngyöknek. Mennyiségüket tekintve a 15., 24., 112., 121. számú valószínűleg gyermek (lány?) és női sírban jelentős mennyiségű gyöngyből álló gyöngy-sorokat regisztráltunk, míg az 52. és a 139. sírban mindössze egy-egy gyöngyöt találtunk. Az 52. sírt teljesen kirabolták, a csontvázból alig maradt néhány töredék, a 139. sírban egy infans gyermek csontváza került elő. E két esetben kérdéses, hogy mennyire lehet díszként értelmezni ezeket az ékszereket?

Jóval kevesebb mennyiségben dokumentálhattunk fülbevalókat: a 15., 24., 112. sírből mindössze egy példány került elő, míg a 121. gyermeksírből párban használták. Típusaik szerint a 121. sírből Szentes típus Páhipusza altípusú nagygyöngyös fülbevalópár került elő (Ormándy 1995, 157–158, 2. kép 1, 7. kép), négy apró granulációs fülbevaló a 24. sírből (Garam 1984, 99–101), illetve nagygyöngycsüngős fülbevaló a 24. sírből (Balogh, Pásztor 2015, 581–648). A 15. sír fülbevalójából mindössze a karika maradt fenn.

A viseleti elemek közé sorolhatjuk a két darab, préselt félgömb alakú veretet, amelyek más esetekben veretes öv komponenseiként ismertek, olykor azonban lószerszámként is használták. A valkányi sírban azonban a csontváz koponyájának jobb oldalán feküdtek, következésképpen a funkciójuk több mint kérdéses.

A temető egyetlen karpereclelete a 24. sírből került elő (4. kép). A karperecet a huzalának kb. 30%-án lemezesre kalapálták és három sorban – a két szélén és közepén – körponcolással díszítették. A karperec jóval szegényebb kidolgozású tiszántúli párhuzamait Gyula-Dobos I. utca (Lőrinczy 1998, 348–349), Tiszavasvári-Kashalmi dűlő 33. sírjából ismerjük (Lőrinczy, Rácz 2014, 149, 162, V. t. 4, 8), elkalapált vége díszítésmódjának közelebbi, poncolt párhuzamai úgy karpereceken (Dunaszekcső: Kiss 1977, 24, Pl. LXIII, 3), mint nyakpereceken is megtalálhatók (a nemesvarbóki kincslelet, Terehegy 1. sír, illetve egy villányi szórványhoz: Garam 2001, Taf. 27–28). Elkalapált végű karperecek nagyobb mennyiségben a Dunántúlon kerültek elő az avar kor első felében, a keleti, tiszántúli és erdélyi területeken való elterjedésük hátterében számos lehetőség elképzel-

4. kép 24. sír
Fig. 4 Grave no. 24

hető, kezdve a déli importtól a Dunántúl és az Alföld közötti mobilitásig. Feltűnő, hogy hasonlóan díszített karperec e korszakból nem ismert a Duna–Tisza közéről (Balogh 2016, 180–181). Összességében elmondható, hogy a karperec közelebbi analógiái a század második harmadából származnak, ami összhangban van a temető többi leletével.

Viszonylag jelentős mennyiségben, mintegy 6 sírból (15., 52., 56., 127A, 127B, 265. sír) került regisztrálásra orsókarika, az egyik közülük díszített (127.B sír: a többnyire női sírokból ismert példányok nagyon ritkán előkerültek férfi sírokból is; Gáll 2017, 47. Hasonlóképpen regisztrálhattunk kést (15., 56., 103. sír) és csiholót (55. sír) is. Érdekességként értékelhető, hogy az 56. sírből két kés került elő (hasonló, földrajzi szempontból közeli eseteket lásd például Nagylak-3M-N temetőjéből (Gáll 2017, Fig. 55).

A temető fontos leletének tartható a faragott-esztergált, töredékes tűtartó, amely egyértelműen jelzi, hogy az avar kor első felében (a kiszombori lelethez hasonlóan) már számíthatunk ezek megjelenésére (összegzésüket lásd Szenthe et al. 2022, 205–219, 82. kép / Fig. 82).

A 11. századi temetők mellékletelési jellegéhez hasonlóan a valkányi temető inventáriumaik közül a leggazdagabbak egyértelműen a gyermek(lány?) sírok, ezek közül is kitűnnek a 24. és a 121. temetkezések, amelyek tárgyi kultúrája a temető kronológiai keretét is meghatározza. E tekintetben egyértelmű, hogy a nagygyömbös fülbevaló (121. sír) párhuzamai a 7. század második harmadát valószínűsítik mint a temetkezés időpontját, míg a 24. sír nagy gyöngycsüngős fülbevalójának keltezése a 7. század második negyedétől valószínűsíthető (Balogh, Pásztor 2015, 613).

Összegző megállapítások

1. A vélhetően férfi sírok majdhogynem mellékletelensége éles kontrasztban áll a női (fiatalkorú nők/gyermeklányok) temetkezések relatív „gazdagságával”. Összességében viszont a leggazdagabb női jellegű temetkezések, életkorukat tekintve, elsősorban fiatalok (e kérdéskör kapcsán a magyar avar kori szakirodalomban: Lőrinczy, Rácz 2014, 180–181).

2. Ellentétben olyan temetőkkel és sírokkal, mint többek között Kiszombor-E, Makó-Mikocsa halom, Nagylak-3M-N, Németszentpéter, Óbesenyő-Bukovapuszta, ahol a férfireprezentáció a fegyver és/vagy ló részei/ló sírba helyezésében nyilvánult meg, teljesen hiányzik a valkányi temetőből. A jövőbeli

antropológiai elemzések alapján lesz majd eldönthető, hogy a valkányi avar kori sírokból hány esetben beszélhetünk érett férfiról. Olyan elemzések, mint például a nagylaki 3M-N, arra hívták fel a figyelmünket, hogy a sírok egyéneinek életkora nagyon fiatal vagy éppen juvenis volt, mindössze az egyik fegyveres férfi volt maturus II életkorú (Gáll 2017, 141; Andreica-Szilagyi 2017, 182, 186, 189, 191).

3. Csallány Dezső kutatásai nyomán elterjedt nézet alapján az Arankától délre fülkesír nem ismert. Mindezt felülírja a valkányi temető két (kirabolt) fülkesírja (Csallány elméletének kritikáját, bár Csallány nevének említése nélkül lásd Bugarski 2022, 598).

2. A 10–11. századi temető

A 196 sírt tartalmazó temető szinte teljesen feltártnak tekinthető, mindössze délkeleti és déli része esetében feltételezhető, hogy néhány feltáratlan temetkezés a föld alatt maradt. A kora avar kori temetővel szemben az itt eltemetett kisközösség temetkezési szokásai összetettebbek, leszámítva a temetkezések tájolását, amelyek tendencia szerint Ny–K irányításúak (néhány esetben figyelhető meg az ellenkező tájolás is, például a 21. gyermeksírt esetében. Az „ellenkező” tájolásról az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság esetében: Gáll 2013, I. kötet: 153–154, 156, 27. kép, 597–601).

2.1. Temetkezési szokások

A sírgödrök mindenekelőtt nagyobbak voltak, mint az előző korszak sírjai, természetesen leszámítva a két fülkesírt (pl. 52. sír -68 cm és 74 × 250 cm). Formájuk lekerekített négyzet alakú, több esetben regisztrálhattunk padkát a gödörfalak közelében, a sírfolt szintjétől 30–40 cm mélységben. A halottak sírba helyezését tekintve a majdhogynem klasszikusnak számító kinyújtott fektetés mellett néhány esetben zsugorított vagy jobbra/balra fordított testhelyzetet is regisztrálni tudtunk. E testhelyzetek ismeretlenek az avar kori temetőben.

Az avar kori temetővel szemben a karhelyzetek is jóval változatosabbak voltak a 10–11. századi temetőben. Természetesen a karok helyzetének vizsgálatakor figyelembe kell vennünk olyan okokat, amelyek egyáltalán nincsenek objektív kapcsolatban a test (ezen belül a karcsontok) sírba helyezésekor elfoglalt pozíciójával (ilyen például a test bomlási folyamata). A karcsontok helyzetét tekintve az általunk régebben 17 pozícióba sorolt eset (Gáll 2013, I. kötet: 607–611, 178. kép) közül majdnem az összes pozíció

ciót dokumentálhattuk a valkányi temető esetében, ezeket pedig be is tudtuk sorolni egy öt főcsoportba tagolt rendszerbe. Szükséges hangsúlyoznunk, hogy különféle okok miatt elég sok esetben nem tudtuk megállapítani a karok helyzetét.

A regisztrálható karhelyzet-variációkat tehát öt nagyobb csoportba rendeztük (5. kép):

Az I. csoportba az I., IV., V. és VI. karhelyzet-variációt soroltuk. Ez a csoport gyakorlatilag a test mellett kinyújtott kezeket foglalja magában, amelyek során több együttes ok hatására az alkarcsontok a medencecsontokra vagy annak peremére is kerülhetnek. Ilyen lehetett a lepelbe való csavarás, vagy a test bomlása miatt bekövetkező különböző elmozdulások. A lelőhelyről dokumentált 196 esetből 64 ehhez a csoporthoz sorolható (32,65%).

A II. csoportba a II., III., IX. és XV. karhelyzet-variáció tartozik. Ebben az esetben az egyik kart kinyújtották a test mellett, a másikat pedig a hasfalra helyezték, könyökből 90°-ban behajlítva. E csoport esetében 23 esetet ismerünk Valkányról (11,73%).

A III. csoportot a mellre helyezett egyik vagy mindkét kar jellemzi. Ebbe a csoportba soroljuk a VII., VIII., X., XI., XII., XVI. és XVII. karhelyzet-variációt. Mintegy 33 esetet ismerünk e lelőhelyről (16,83%).

A IV. csoportba a XIV. karhelyzetet sorolhattuk, vagyis amikor az ágyékcsigolyákon vagy a keresztcsont felett kereszt alakba fektették vagy pedig egy-

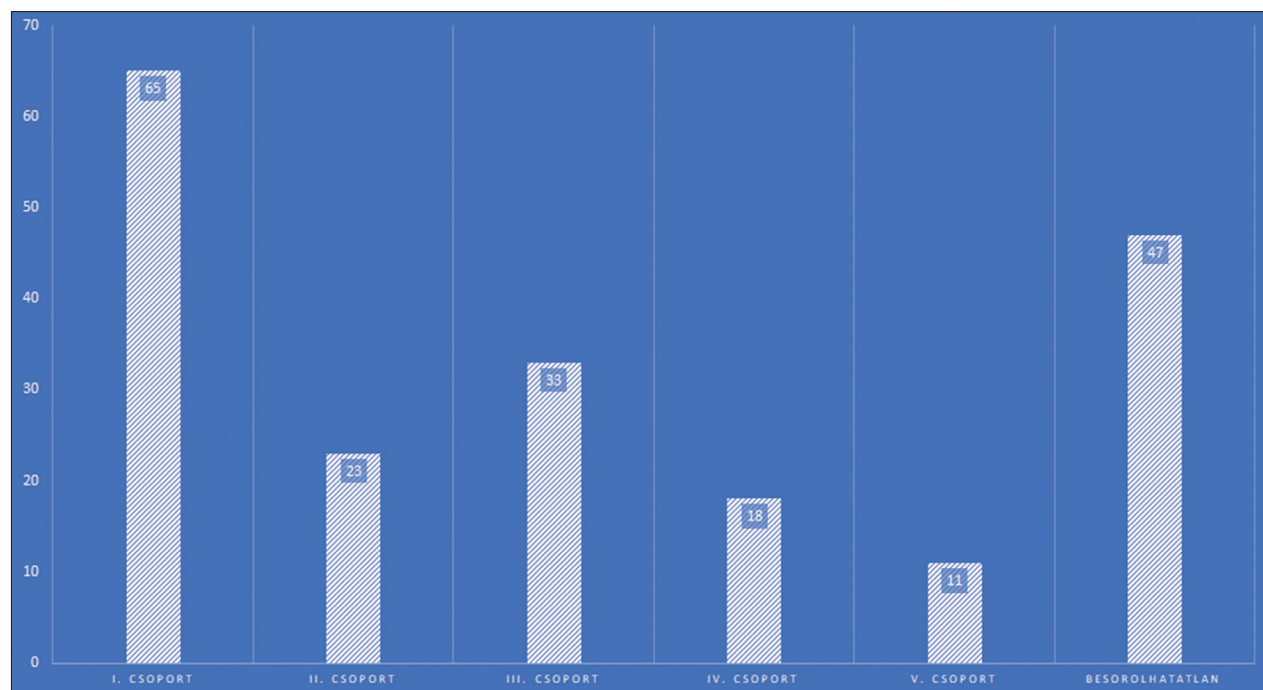
másba kulcsolták a kezeket. Ugyancsak ebbe a csoportba soroltuk azokat a helyzeteket, amikor az egyik kar a test mellett volt kinyújtva, a másik azonban 45°-ban a medencére hajlítva, az előző kéz irányában, amelyet ritkán még át is kulcsolt. A valkányi lelőhelyről mintegy 18 ilyen esetet regisztrálhattunk (9,18%).

Az V. csoportba a XIII. karhelyzetet sorolhatjuk (ölbe vagy karba tett kezek). 11 ilyen esetet ismerünk a valkányi temetőből (5,61%).

Különféle okok miatt nincsenek adataink 47 temetkezés karhelyzetéről (23,97%).

A sírok leletanyagát vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy az I. csoportba tartozó sírok közül kerülnek ki elsősorban a lovas-fegyveres temetkezések, de mindezt távolról sem lehet általánosnak és törvényszerűnek tekinteni: 14 esetet ismerünk, amikor a lovas-fegyveres sír halottjának egyszerűen a test mellett volt kinyújtva a karja, ami alapján a temetkezés az első csoportba tartozott. Ehhez hozzá sorolható az a 4 eset (női vagy férfi lovastemetkezések), amelyek nem tartalmaztak fegyvert. Az I. csoport sírjainak egy része (4 temetkezés) lovas-fegyveres temetkezés, azonban jelentős azon sírok sora is, ahonnan egyáltalán nem ismert fegyvermelléklet vagy lóáldozat. Ezek egy része ugyanakkor a 11. századra keltezhető (pl. a 78., 90., 97., 99. számú érmékkel datált temetkezések).

A szakirodalomban elterjedt néven az úgynevezett bizánci kéztartás kapcsán gyaníthatóan a déli ideoló-

5. kép A karhelyzetek csoportvariációinak mennyisége
Fig. 5 Distribution of different arm positions

giai tartalmakkal állunk szemben, ugyanakkor nem olyan módon, ahogyan azt általában értelmezték. A temetkezési szokások jelentős része szoros kapcsolatban van az úgynevezett pogány korszak rítusaival. Egyértelműen ezekhez a temetkezési gyakorlatokhoz sorolhatjuk a részleges lovastemetkezéseket, a férfi (?) harcos (?) reprezentációt megjelenítő fegyveres mellékletelést, de a gazdagabb mellékletű, valószínűleg női temetkezéseket is. A honfoglalás kor kutatásának egyértelműen legismertebb temetkezési rítusa, a részleges lovastemetkezés összesen 10 esetben ismert a valkányi temetőben (22., 27., 53., 54., 91., 107., 113., 122., 145., 161. sír), míg a 17., 73., 188. és 234. sírből mindössze úgynevezett jelképes lovastemetkezést regisztrálhatunk, ez esetben csak a lószerszámokat helyezték a sír gödrébe. A 10 eset közül az eddigi klasszifikáció alapján (Bálint 1969, 107–114), amelyet kiegészített e sorok egyik szerzője (Gáll 2013, I. kötet: 617–629), illetve a Langó Péter és Türk Attila szerzőpáros egy-egy elemzése (Türk, Langó 2019, 51–67), majdnem az összes eset az úgynevezett II. lovastemetkezési csoporthoz sorolható, mindössze a 113. sír esetében rögzíthetjük a Bálint által az V. csoportba sorolt esetet, miközben meglátásunk szerint ez a csoport is a II. csoport egyik változata. A 27., megbolygatott lovastemetkezés viszont egyértelműen a IV. csoport eseteihez sorolható. A lórészek sírba való helyezésének módja mind egyik esetben különbözött, vagyis ezek rögzített formájáról nem, mindössze egy tendenciáról beszélhetünk (erre a következtetésre jutott, amennyiben a II. lovastemetkezési csoport számos formáját különböztethette meg Gáll 2013, I. kötet: 617–629, II. kötet: 304–306. tábla). Ugyanakkor e klasszifikációtól vannak eltérő esetek is, úgy más temetőkben, mint a valkányi lelőhelyen: a 145. gyermeksírba mindössze a ló két alsó lábszárcsontját helyezték. (Fülöp Réka és Gáll Erwin gyűjtése alapján számos, e klasszifikációtól eltérő esetet ismerünk: a 10–11. századi lovastemetkezések elterjedésének térképét lásd Gáll et al. 2020, Harta 1.)

Ezen eset is felhívja a figyelmünket arra a tényre, hogy az írott törvényekkel nem szabályozott, s főképpen nem szabványosított premodern társadalmak mikroközösségeit a szokások, praktikák felületes láncszemei kötötték össze, amelyek egy adott gyakorlati forma mibenlétében léteztek, viszont ezeknek a társadalmi térben megjelenített vizuális formáit semmi sem rögzítette/rögzíthette,¹ éppen ezért az ilyen jellegű és módszertanilag ha nem is elhibázott, de sok eredménnyel nem kecsegtető „klasszifikáló” elemzések aláhúzzák azt a társadalmi elméletekben, szociológiában és politológiából ismert trivialisitást,

ami szerint a társadalmak szabványosítása a modern kor és a nacionalizmus terméke. A 10. század nomád klánrendszer alapú, politikai-társadalmi szervezete teljesen ellentétes a modern, a protokapitalizmus és a fejlett kapitalizmus korában létrehozott, létrejövő modern „horizontális” identitású és érzületű, standardizált érzületű társadalommal, a modern horizontális nemzettel.²

Állatcsontok sírba helyezésének ételmellékletként való, illetve szimbolikus értelmezése több sírban egyértelmű. Így a 22., 68., 111. sír koponyája mellé, a 133., 145. temetkezésekben a koponya alatt, a 107. temetkezés jobb alkarcsontja mellé, a 113. sírban a bal vállhoz helyeztek állati testrészeket. A 108. sír esetében a bal kéz mellett egy állat patáját, illetve egy más állatcsontot a mellkas és a jobb könyökcsont között regisztráltak.

Ételre-italra mindössze egy kerámiaedény utal, a 106. sírban lassú korongon készült és V alakú, valamint széles vonalkötegdísszel ellátott edényt tartunk fel. A sírkerámia ritkasága kétségkívül érdekes, tekintettel arra, hogy állatcsontokat jóval nagyobb mennyiségben ismerünk e sírokból. Ezen eset egyedülisége alapján joggal tehetnénk fel azt a kérdést, hogy az a kisebb csoport, amelyik e temetést elvégezte, kívülálló volt-e a valkányi közösségen belül.

2.2. A temetkezések leletanyaga

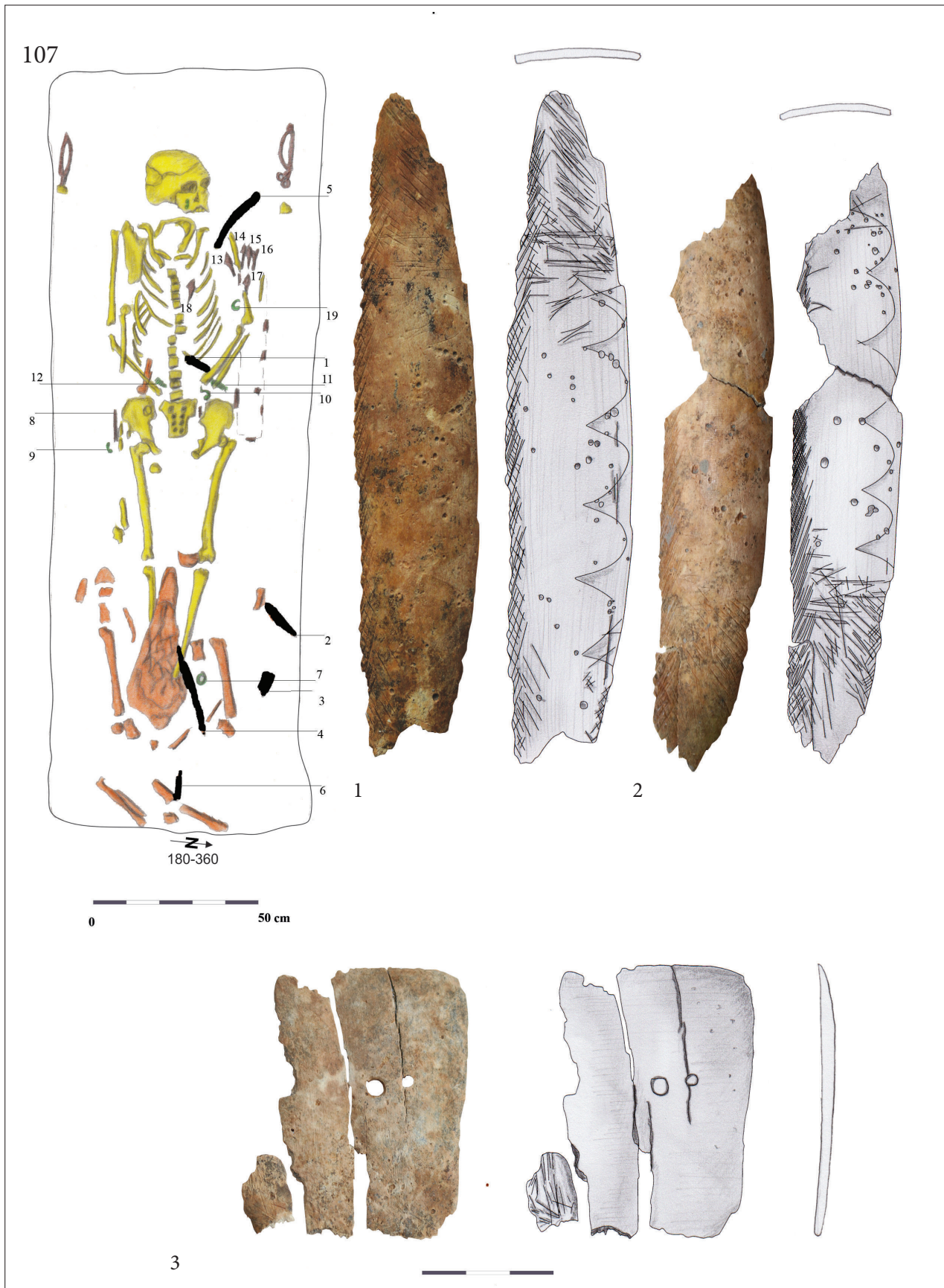
A temetkezésekből a 10–11. századi anyagi kultúra jellegzetes elemei kerültek elő, amelyek vegyülnek egyes esetekben – a szegényesebb sírokban – a korábbi korszak egyes elemeivel. A 196 temetkezés közül mintegy 29 esetben lehet valamilyen mértékben gazdagabb mellékletű sírról beszélni (3., 11., 16., 21., 34., 80., 83., 84., 86., 95., 97., 111., 133., 146., 163., 172., 173., 186., 203., 205., 206., 222., 227., 240., 241., 244., 257., 268. számú temetkezés), ami a temetkezések 14,79%-a, míg a többi sír szegényesebb mellékletű vagy éppen melléklet nélküli. E temetkezések elsődleges jellegzetessége a viseleti elemek, elsősorban különféle ékszerek jelentősebb mennyisége, amelyek közül is kiugró a 3., illetve a 16. sír leletanyaga. Ugyanakkor reprezentációjukban hasonlóan kiemelkedőek a lovas-fegyveres, fegyveres és jelképes lovastemetkezések is.

A leletanyag komponenseinek rendszerezése a viselettől az eszközökig terjed ki, ezek közül a legszámosabbak a viselet elemei.

A viselet elemei között elsősorban a különféle típusú, úgynevezett hajékszereket/karikaékszereket említhetjük. A 196 sírből összesen 31 temetkezésből került

6. kép 3. sír
Fig. 6 Grave no. 3

7. kép 107. sír
Fig. 7 Grave no. 107

elő az egyszerű, sima hajkarikatípus (23 temetkezés), illetve sokkal kisebb mennyiségben pödrött hajkarika (4 sír), sima S végű hajkarika (3 sír), illetve mindössze 1 sírban egy bordázott S végű hajkarika. Nagyon érdekes a 267. temetkezés rombusz átmetszetű hajkarikája, amelynek párhuzamai az esetek óriási többségében gyűrű funkcióban ismertek. További elemzéseket igényelnek a 146. és a 222. sírokban regisztrált hajkarikák, amelyek huzalára kis lemezgyűrűket szereltek fel. Korfa szempontjából a kisközösség tagjainak minden életkora képviselt, hajkarika kisgyermek (pl. 16. sír), női jellegű (pl. 84. sír) vagy éppen férfi, fegyveres sírból (53. sír) is ismert.

Négy sírból került elő nyakpereg női jellegű és gyermeksírból. Mindegyik példány sodrott, azonban három esetben vastag, három rétegben sodrott huzalból készült, míg a 206. gyermeksírból vékony, sodrott huzalból előállított nyakperecet regisztrálhattunk. A 11. század klasszikus divatja a nyakperecre szerelt gyűrűk, amelyeket a 16. sír esetében 3 rombusz átmetszetű bronzgyűrű képvisel (Szabó 1978–1979, 54, 61).

Kronológiai és kultúrtörténeti szempontból egyértelműen a temető egyik legfontosabb lelete a 144. gyermeksírből származó, egyetlen, öntött-áttört állatalakos hajfonatkorong (Révész 1996, 82–89), amely típus területileg a legközelebbi példányát (ugyancsak egy példányban) Bukovapuszta-II. halom 2. sírjából ismerjük. Ugyancsak e sírből került elő egy levél alakú, kagylóból készült lemezcsüngő, amely hasonlóképpen egyedi e temetőben. Mindössze néhány sírből került elő gyöngy, de ezek esetében sem hosszú gyöngy nyakláncról van szó, hanem mindössze néhány gyöngyről. E tekintetben csupán a 16. sír a kivétel, amelynek gyöngy nyaklánc jelentős számú gyöngyöt tartalmaz, valamint a különféle típusú 11 gyöngyöt rejtő 186. sír. Nyakláncként felfűzött kauricsigákat a 17., lószerszámos temetkezésben regisztráltunk (5 db), de egy kauricsiga előkerült még a 244., gyaníthatóan férfisírből is. Ez utóbbi kivételével mindegyik esetben női jellegű vagy gyermeksírről van szó, a 244. sír mellékletei (bogozó, csiholó) férfi nemre utalnak (valószínűleg juvenis férfi). A sír egy újabb példa arra, hogy női jellegű melléklet kerülhet elő férfisírből is.

A díszesebb viselet elemei az ing- és ruhaverekek, amelyek a temető több sírjából kerültek napvilágra. A 10. század klasszikus rombusz alakú ingnyakveretei (11 példány) a 3. sírből (6. kép) ismertek (Révész 1996, 94), együtt két ezüstláncocskával (Horváth 2004b, 459–489), illetve mindössze

két – tipológiai szempontból eltérő példány – a 83. sírből. 12 szív alakú ingveret került elő a 22., lovas sírből, de kerek ingnyakvereteket regisztrálhattunk a 111. sírből is. Szív alakú csüngős és kis, kerek, illetve szív alakú ingnyakvereteket tartalmazott a 133. sír (5 példány), valamint mindössze egy kis csüngős veret felső részét dokumentálhattuk a 173. sírből. Kerek, a tárgy síkjából központi dudorral díszített három ingnyakveretet szolgáltatott a 186. sír. Szív alakú és stilizált állatszemű csüngős veretek voltak kerek és kis, szív alakú veretekkel együtt a 203. sírban. E leletek jellegzetességeik alapján a 10. század anyagi kultúrájához sorolhatóak, leszámítva a 203. sírt, amely elemeinek (stilizált állatszemű csüngősveretek) analógiái a 11. században is előfordulnak (Bálint 1991).

Párhuzamai alapján a 11. századra datálhatók a 16. sír csüngős veretei (mintegy 20 példány). Három sírből került elő különféle tárgyakat összekötő ékláncocskák (3., 17., 80. sír), de jelentős mennyiségben ismertek öntött bronzgombok is.

Két tárgykategória, a gyűrűk és a karperecek esetében számos típust azonosíthattunk, ezek közül egyesek a Bánság területéről mindeddig nem ismertek. Sima nyitott (266., 267. sír) és zárt (157B. sír) huzal és rombusz átmetszetű huzalgyűrűk (267. sír) elsősorban a temető 11. századi fázisához sorolhatóak, akárcsak a 11. század klasszikus sodrott gyűrűi (89., 99. [11. századi érem keltezi], 190., 252. sír) vagy a nyitott (80., 117., 135., 144. sír) és zárt pántgyűrűk (202., 206., 217. sír). Csüngős veretekkel is ellátott sírből került elő az egyre nagyobb példányszámban ismert, fején sodrott pántgyűrű (203. sír), amely az első ilyen jellegű gyűrű a Bánság területéről. Ritkák vagy éppen párhuzam nélküliek a lemezes (130. sír) vagy éppen az öntött fejesgyűrűk (4., 34. sír). A kutatásban keleti eredetűnek és a magyar migráció eredményeképpen a Kárpát-medencében elterjedőnek tartott kőbetétes fejesgyűrű ismert a 3. sírből (6. kép; Horváth 2004a, 121–148). Egyetlen esetben került elő két gyűrű (267. sírban ugyanarról az ujjcontról), míg három darab gyűrű nem került elő egyetlen sírből sem.

Hasonlóképpen változatosak a temetőben regisztrált karperec típusok, amelyek a valkányi temetőben öt esetet leszámítva (116., 146., 205., 234., 261. sír) csak párban ismertek (a 17., 22., 203., 227. és a 257. sírban eltérő típusokat regisztrálhattunk). Ismerünk huzalkarpereceket (17., 34., 86., 95., 111., 146., 156B., 203., 205., 227., 234., 257., 261. sír), súlyosabb, rombusz átmetszetű példányokat (116. sír), zárt, incizált díszítésű típusokat (133. sír), sima (22. sír)

Sírszám	Típus	Altípus	Súly
17. sír/1	Körte alakú kengyel	K1b7	119 gramm
17. sír/2	Körte alakú kengyel	K1b7	145 gramm
27. sír/1	A Temesvári Bánsági Múzeumban találhatóak, mindeddig nem sikerült ezek tanulmányozása és tipológiai besorolása.		
27. sír/1			
27. sír/1	Körte alakú kengyel	K1b1	145 gramm
27. sír/2	Körte alakú kengyel	K1b1	80 gramm*
53. sír	Trapéz alakú kengyel	Korrodáltsága miatt adat nélkül	
54. sír/1	A Temesvári Bánsági Múzeumban találhatóak, mindeddig nem sikerült ezek tanulmányozása és besorolása.		
54. sír/2			
73. sír/1	Trapéz alakú kengyel	Tr1b6	229 gramm
73. sír/2	Trapéz alakú kengyel	Tr1b4	232 gramm
91. sír/1	A Temesvári Bánsági Múzeumban találhatóak, mindeddig nem sikerült ezek tanulmányozása és besorolása.		
91. sír/2			
107. sír/1	A Temesvári Bánsági Múzeumban találhatóak, mindeddig nem sikerült ezek tanulmányozása és besorolása.		
107. sír/2			
113. sír	Körte alakú kengyel	K1c1	130 gramm*
122. sír/1	Trapéz alakú kengyel	Korrodáltságuk miatt adat nélkül	
122. sír/2	Trapéz alakú kengyel		
234. sír/1	Körte alakú kengyel	K1b7	174 gramm
234. sír/2	Körte alakú kengyel	K1b7	175 gramm

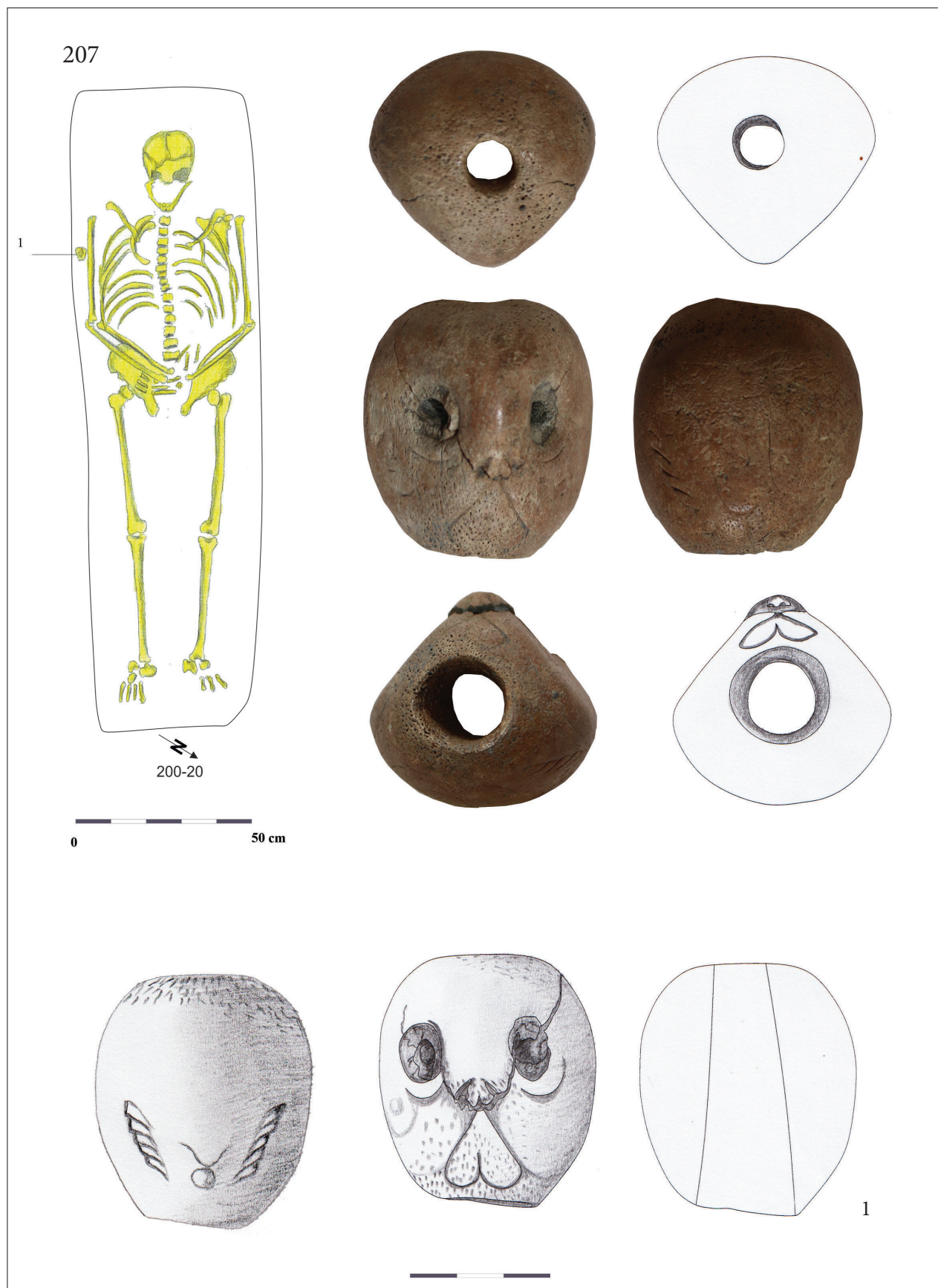
1. táblázat A 10–11. századi valkányi kengyelek tipológiai besorolása és tömege
Table 1 Weight and typological classification of the stirrups of Válcáni

és pödrött végű (22., 227. sír) pánt-, illetve mindkét végén hurkos kialakítású, spirálissal kitöltött sodrott karpereceket (11., 17., 95., 203. [?] sír), valamint hurkos-kampós záródású fonott karperecet (34., 84., 257. sír), de egy temetkezésben sikerült regisztrálni öntött, zárt, sodrást utánzó testű, állatfejes karperecet is (97. sír). A pántkarpereceket többnyire korai típusoknak minősíti a kutatás, azonban a valkányi temető belső kronológiája kizárja a korai keltezés, összességében a század vége felé lehet tenni ezek temetkezésbe való kerülését. Langó Péter szerint a hurkos kialakítású, spirálissal kitöltött sodrott karperecek hasonlóképpen, a 10. század középső harmadától keltezhetőek, azonban a temető keltezése ebben az esetben is e tárgytypus jóval későbbi keltezését valószínűsíti (Langó 2000, 49), míg a 97. sír öntött, zárt állatfejes karperecét (Kovács 1994, 132, 134, 136, 30–31. kép) I. István (997–1038) H1, nyakban hordott átfűrt érméje keltezi a 11. század első felére, de inkább második harmadára–közepére.

Fegyverkategóriákat (Cs. Sebestyén 1932, 180–255; Révész 1996; Bíró 2013, 373–422) mindössze

az íj és komponensei (tegez, nyílcsúcsok) képviselik (54., 91., 107., 113. sír) (7. kép), azonban egyes temetkezésekben csak nyílcsúcsok/nyílcsúcs voltak (53., 103.A, 173., 222., 241. sír).³ A 113. sír íját a temetkezési szertartás alatt megrongálták, szétörték.

Eszközletek számos kategóriáját ismerjük a temetőből. Késmellékletek kisebb mértékben jellemzik a női temetkezéseket (16., 156.B, 200. [?] sír), jelentősebb arányban regisztrálhattunk késeket férfi jellegű (11., 27., 31., 93., 107., 117., 158., 163., 174., 222., 241., 244. sír) sírokból, de ismerjük a tárgytypust gyermektemetkezésekből is (45., 89., 125., 185., 216., 250. sír), úgy a temető korai, mint a késői, 11. századi fázisában is. A 27. és a 244. sírban két kést regisztrálhattunk. Árak női (68., 97., 203. sír), míg a csiholók (174., 205., 241., 244. sír) férfi jellegű sírokból ismertek. Egyértelműen az avar kori kultúra jellemzőihez sorolható a bogozó (244. sír), illetve a késő avar korra annyira jellemző egyszerű tűtartó is (172. sír). Egy vastű a 142. sírből származik, tűtartó nélkül. Egyedi a 207. sírből előkerült, bekarcolt szív mintával díszített botvég, amely a csontváz jobb felkarja mellől származik (8. kép).

8. kép 207. sír
Fig. 8 Grave no. 207

Sírszám	Pozíciója a temetkezésben	Érmét kibocsájtó uralkodó	Huszár Lajos-féle besorolás
38	a medence alatt	?	Pontosan nem azonosítható
78/1	a medence alatt (ujjpercek mellett)	Salamon (1063–1074)	H17
78/2	a medence alatt (ujjpercek mellett)	Salamon (1063–1074)	H15
90	a mellkason	Salamon (1063–1074)	H17 (?)
97	nyakban medálként, átfúrva	I. István (997–1038)	H1
99	szájban	I. András (1046–1060)	H8

2. táblázat 11. századi pénzermék a valkányi temetőben

Table 2 Coins from the 11th century in Vălceni

A lószerszámok közül elsősorban – keltező értékük miatt – a kengyeleket említhetjük. Kengyel öt temetkezésből került elő. Minden bizonnyal rituális okokkal magyarázhatjuk, hogy egyetlen darab kengyel volt az 53. és 113. sírban. A 91. sír egyik kengyelét megrongálták, mindössze egy része maradt meg. Típusaik alapján az ún. körte alakú kengyelek és a trapéz alakú kengyelek csoportjába sorolhatók, súlyuk alapján pedig az eddigi megfigyelés helyénvalónak bizonyult, mivel a trapéz alakú kengyelek többnyire súlyosabbak (1. táblázat). (A körte és trapéz alakú kengyelek rendszerezését, illetve különféle altípusokra és változatokra való felosztását, ezek súlytömegének típusaik alapján való meghatározását a vonatkozó szakirodalommal lásd Gáll 2015, 355–406, valamint 4. tábla. A trapéz alakú kengyelek első beható elemzését ld.: Kovács 1986, 195–225.)

A sírokba helyezett lószerszámok másik kategóriája a zabla. A valkányi példányok az úgynevezett csikózábla típusba sorolhatók: 17., 27., 54., 73., 91., 107., 145. sír (egyetlen sírban nem volt kengyel, amelyből zabla ismert, vagyis abban csak a kantárt helyezték el). Néhány sírból hevedercsatok is ismertek (17., 53., 91. sír).

A temetőt pontosan keltező érmék (obulus és ékszer funkcióban, a kora-Árpád kori érmékhez lásd Kovács 1997) a temető keleti feléből kerültek elő, összesen 6 temetkezésből, amelyeknek rendszerezését a 2. táblázat szemlélteti.

2.3. Előzetes megjegyzések – következtetések nélkül

A temető használatának idejét a leletanyag és főleg a hat sírból előkerült érmék alapján a 10. század végétől a 11. század 70-es éveikig határozhatjuk meg. Arra a kérdésre nem válaszolhatunk a kutatás e fázisában, hogy az első, legkorábbi sírokat mikor ásták meg és még pontosabban melyek lehettek ezek. Azonosítható-e valamelyik „alapítók” sírjaként vagy pedig egy-

szerűen mindezt egy közösség egyszerű szociológiai folyamataként értelmezhetjük?

Még ha ki is lehetne mutatni a legkorábbi temetkezéseket (pl. ¹⁴C-analízis vagy a temetkezések közötti összehasonlító genetika és a régészeti leletanyag asszociációs elemzése révén), a leletanyag alapján akkor sem lehetne egyértelműen megállapítani, hogy Valkányban egy távolról bevándorló közösség azonosítható-e, vagy egy helybeli csoport (politikai) akkulturációjáról beszélhetünk (e kérdéshez lásd Szenthe, Gáll et al. 2022, 332–338).

A leletanyag egy részének egyértelmű késő avar kori kulturális kapcsolatai alapján jogosan fogalmazható meg a kutatás e fázisában az a hipotézis, miszerint – talán részben – egy késő avar kori közösség lassú akkulturációs jelenségéről beszélhetünk a valkányi temető esetében, amely valahonnan más honnan érkezett Valkány környékére a 10. század második felében – ahogyan erre a leletanyag utal.

A feljebb megfogalmazottakat csakis régészeti módszerrel és adatokkal nem lehet tisztázni, ezért e felvetéseket csakis stronciumizotópos és arheogenetikai vizsgálatok révén lehetne eredményesen kutatni.

Mindaddig nem ismert késő avar kori, nagyobb sírszámú temető a Valkány–Óbesenyő mikrorégióból, amely alapján e kistérségben népességkontinuitást tudnánk kimutatni. Ez azt is jelenti, hogy akár késő avar kori népességről, akár honfoglaló magyar kulturális gyökerekről beszélünk a valkányi közösség esetében (vagy mindkettőről), a kutatás e fázisában jogosan gondolhatunk bevándorlásra, amely lehetett hosszú vagy rövid távolságú is.

A Valkány környékéről előkerülő 10–11. századi temetők száma jelentősebb népességkoncentráció, településhálózat jeleit mutatja, amelyet a század első felében nem tudunk kimutatni. Hogy e településtörténeti és demográfiai folyamat mennyiben kapcsolódik Ajtony hatalmi struktúrájához, egyelőre nem

tudjuk. Az viszont tény, hogy az óbesenyői Dragomir halom (Gáll 2013, I. kötet: 427–431, II. kötet: 224–227. tábla), Oroszlámos (Kovács 1991–1992, 37–57),

Kisteremia (Brândușan 2015–2016) 10. század végétől a 11. században használt temetői e településhálózat részeként értelmezendők.

Jegyzetek

- 1 Hogy egyértelműek legyünk: például egy adott terület (nagy) klánfőnöke aligha adott/adhatott ki utasítást (mivel írott törvényi erőre nem emelhetett!) például a részleges lovastemetkezések szabványosított formáira vagy éppen ezek úgymond típusaira nézve, következtetésképpen ezek reprodukciója a szakember szubjektív értelmezése.
- 2 Gellner 1983; Hobsbawm 1990; Anderson 2006. A modern nemzet kapcsán nem szabad elfeledkezünk a modern nemzet és a kapitalista tömegtermelés (sorozatgyártás, sorozatfilmek) eredményeképpen kialakuló fogyasztói tömegtársadalomról, az igazi „horizontális” társadalomról, amely alapjaiban változtatta meg a társadalmi identitást is (Friedmann 1999). Éppen ezért a klán-rendszerű, „vertikális” társadalmakkal összehasonlítva vizsgálni meglátásunk szerint félvezető.
- 3 Nagyobb regionális gyűjtés a Kárpát-medence régiói közül csak az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban történt. Kisebb regionális (megye szintű) egységek kapcsán lásd a honfoglalás kori korpusz sorozatát. Úgy véljük, hogy összességében több mint 1300 íjcsontos/tegezes temetkezés kerülhetett elő. Ezzel kapcsolatban lásd Bíró 2013, 373–422.

IRODALOM

- Anderson, B. 2006: *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London – New York.
- Andreica-Szilagyi, L. 2017: Bioarchaeological study of Avar age human skeletons from Nădlac. In: Gáll, E., *At the periphery of the Avar core region: 6th–8th century burial sites near Nădlac (The Pecica–Nădlac motorway rescue excavations)*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 13. Paris–Budapest.
- Balogh, Cs. 2016: Régészeti adatok a Duna–Tisza-közi avarok történetéhez. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 6. Budapest.
- Balogh, Cs., Pásztor, A. 2015: Az avar kori nagy gyöngycsüngős fülbevalók. In: Balogh, Cs., Major, B. (szerk.), *Hadak útján XXIV-1. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája*, Esztergom, 2014. november 4–6. Budapest–Esztergom, 581–648.
- Bálint, Cs. 1969: A honfoglalás kori lovastemetkezés néhány kérdése. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969/1, 107–114.
- Bálint, Cs. 1991: Súdungarn im 10. Jahrhundert. *Studia Archaeologica* 11. Budapest.
- Bíró, Á. 2013: A 10–11. századi Kárpát-medencei íjlemezek külső forráskritikai problémái. In: Révész, L., Wolf, M. (szerk.), *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei: Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről. Szeged, 373–422.
- Bugarski, I. 2022: Csanád Bálint, The Avars, Byzantium and Italy. A study in chorology and cultural history, *Varia Archaeologica Hungarica* 31, Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, *Archaeolingua*, Budapest 2019, 372 pp, 82 figs. In: Türk A. (főszerk.), „Hadak útján”: a népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. Konferenciája, Budapest, 2019. november 15–16. – 29th conference of young scholars on the Migration Period: Budapest, November 15–16, 2019. Budapest, 593–628. DOI: https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2021.4.1_34
- Brândușan, L. 2015–2016: Șantierul arheologic Teremia Mică-La Cimitir. *Morminte de secol XI. Studii și Comunicări Satu Mare. Seria Arheologie XXXI–XXXII/I*, 73–118.
- Garam, É. 1984: Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum. *Folia Archaeologica* 35, 87–109.

- Garam, É. 2001: Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Kataloge des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 25. Mainz.
- Gáll, E. 2013: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői – 10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged, I–II. kötet.
- Gáll, E. 2015: An attempt to classify the stirrups dating from the 10th century and the first quarter of the 11th century in the Transylvanian Basin, the Crişana/Partium and the Banat with an outlook to the Carpathian Basin. In: Cosma, C. (ed.), Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin. Interferenţe etnice şi culturale în milenii I A. Chr.–I P. Chr. Vol. 22. Cluj-Napoca, 353–404.
- Gáll, E. 2017: At the periphery of the Avar core region: 6th–8th century burial sites near Nădlac (The Pecica–Nădlac motorway rescue excavations). Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 13. Paris–Budapest.
- Gáll, E., Hőgyes, M. H., Fülöp, R. 2020: Despre ce ne vorbesc hărţile? Despre lipsa necropolelor din perioada secolelor VIII–X în Transilvania Estică şi Centrală, respectiv în nordul şi centrul Olteniei şi Munteniei: între stadiul cercetării, contextualizare regională, statutul periferic şi habitusul cultural. Analele Banatului 28, 139–170. DOI: <https://doi.org/10.55201/MBGR1182>
- Gáll, E., Mărginean, F., Peter, S. 2019: On the “mobility” of symbols. The sign of the cross found on a pot from a grave at Pecica–Duvenbeck. Hungarian Archaeology 8 (2019/winter) 28–35. DOI: <https://doi.org/10.36338/ha.2019.4.2>
- Gellner, E. 1983: Nations and nationalism. Oxford.
- Gindele, R., Gaşpar, A., Brânduşan, L. 2017: Consideraţii privind salvarea vestigiilor şi a informaţiei arheologice în cazul amenajărilor funciare cu privire special asupra cercetărilor arheologice preventive de la Teremia-La cimitir (Campania 2017). Patrimonium Banaticum VII, 141–153.
- Gulyás, B., Újabb adatok a kora avar kori Tiszántúl kelet-európai kapcsolataihoz. In: Türk, A. (szerk./ed.), Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. – Conference of young scholars on the Migration period November 4–6, 2014, Esztergom, Volume 1. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 3/1. Budapest – Esztergom, 499–512.
- Hobsbawm, E. J. 1990: Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality. Cambridge.
- Horváth, C. 2004a: Hólyagos és négygömbös fejű gyűrűk honfoglaláskori sírokban. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2004, 121–148.
- Horváth, C. 2004b: Lánccszerek a honfoglalás kori leletanyagban. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 10, 459–482.
- Istvánovits, E., Kulcsár, V. 2018: „...Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. A Jósza András Múzeum Kiadványai 74. – Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza – Szeged.
- Kiss, A. 1977: Avar cemeteries in county Baranya. Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary 2. Budapest.
- Kovács, L. 1986: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 38, 195–225.
- Kovács, L. 1991–1992: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, honfoglalás kori leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991–1992/1, 37–74.
- Kovács, L. 1994: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. Varia Archaeologica Hungarica 6. Budapest.
- Kovács, L. 1997: A kora Árpád-kori magyar pénzverésről: érmetani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről. Varia Archaeologica Hungarica 7. Budapest.

- Kürti, B. 1996: Régészeti párhuzamok a Kárpát-medencei avar kori fülkesírok (Stollengräber) keleti eredetéhez. *Tisicum* 9, 125–135.
- Langó, P. 2000: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 47, 33–57.
- Lőrinczy, G. 1994: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. (A fülkesíros temetkezés). In: Lőrinczy, G. (szerk.), *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szeged, 311–333.
- Lőrinczy, G. 1998: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4, 343–372.
- Lőrinczy, G., Rác, Zs. 2014: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 56, 141–217.
- Ormándy, J. 1995: Granulációs díszítés avarkori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1, 151–168.
- Pásztor, A. 2014: Gyöngyleletek a Szegvár-oromdűlői avar kori temető szűrőkanalas sírjaiban. In: Anders, A., Balogh, Cs., Türk, A. (szerk.), *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára – Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday*. Budapest, 291–312.
- Révész, L. 1996: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. *Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei* 1. Miskolc.
- Cs. Sebestyén, K. 1932: „A sagittis Hungarorum”. *A magyarok íja és nyila. Dolgozatok*, Szeged 8, 167–255.
- Szabó, J. Gy. 1978–1979: Árpád kori telep és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. *A temető jellege. Agraria* 16–17, 45–136.
- Szenthe, G. 2015: Randerscheinungen einer Randkultur? Awarische Männerrepräsentation und mediterraner Einfluss in Randgebieten des Karpatenbeckens (erste Hälfte 8. J.h. N. Chr.). In: Cosma, C. (ed.), *Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin*. Cluj-Napoca, 215–250.
- Szenthe, G., Gáll, E. et al. 2022: Szenthe G., Gáll, E., Bajnóczi, B., Bárány, A., Barkóczy, P., Faragó, N., Horváth, M. A., Marcsik, A., Mozgai, V., H. Tóth, E., Török, B. 2022: Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–10. századi Észak-Tiszántúlról – The Early Medieval cemetery at Hortobágy-Árkus. The heritage of an elite group from the 8th–10th century Northern Transisza region. *Archaeologia Hungarica* 52. Budapest.
- Türk, A., Langó, P. 2019: Régészeti adatok a honfoglalás kori sírokban fennmaradt lómaradványok klasszifikációjához. In: Bagi, Z. P. (szerk.), „...ugy írhasak mint volt”. *Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Tóth Sándor László tiszteletére*. Szeged, 51–67.
- Vida, T. 1999: Die awarenzeitliche Keramik I. *Varia Archaeologica Hungarica* 8. Berlin–Budapest.

PRELIMINARY ANALYSIS OF EARLY MEDIEVAL FUNERARY SITES FROM VĂLCANI/VALKÁNY

Summary

Besides archaeological features dating from the Neolithic to the Modern Ages, two early medieval cemeteries have been unearthed near Vălcani/Valkány (Romania). The excavated part of the earliest one, characterised mainly by a heterogeneity of orientation (E–W, NE–SW, NNE–SSW, W–E, SSW–NNE),

contained 37 graves in total. It was the first Early Avar Period cemetery south of the Aranca/Aranka River to contain niche graves. Based on artefact types (Szentes-type Páhipuszta-subtype earrings, wire bracelets with a prolated ends, beads), the funerary site could be dated to the second third of the 7th century AD.

The 10–11th-century cemetery was than the previous one. The 196 graves uncovered constitute the biggest mortuary community in the western part of today's Romania. The majority of the graves were directed, with minor differences, W–E, while some E–W. The remains of the deceased, primarily their arms, were found in very diverse positions. Burials with horses were documented in ten cases, while in four cases only the horse harness (stirrups, cheek bits, strap buckles) was deposited in the grave. Sometimes animal parts (probably sheep bones) were placed in the graves as food offerings.

Like the ritual practice, the material record of the era is rather heterogeneous as marked by diverse jewellery types (earrings, lock rings, finger rings, bracelets), weapons (bows, quivers, arrowheads), horse harness accessories (pear- and trapeze-shaped

stirrups, horse bits, strap buckles), tools (needle cases, needles, strike-a-lights), and coins (issued by kings of the Árpáadian House). Some aspects of the material culture show connections to the Late Avar Period. Based on occurring artefact types and, primarily, coins issued in the 11th century AD, the cemetery was in use from the last decades of the 10th century AD to the 1070s.

Some questions, like the cultural origin/origins of the related microcommunity or microcommunities and the character of their migration (namely, whether were they new people/s arriving from the East or rather acculturated Late Avar Period communities) cannot be answered in the current phase of research. In our hopes, the strontium isotope and DNA analyses will provide us with answers.

